

Hadisleri Anlama Sorunu

Salih Kesgin

İstanbul: İSAM Yayınları 2016, 302 sayfa.

Müslümanlar açısından hadislerin taşıdığı ehemmiyet, onların isabetli biçimde anlaşılması meselesini İslâm tarihinin her döneminde gündemde tutmuştur. Zira Resûlullah'a ittibâ ve itaatin, ancak hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması ile mümkün olacağı bilinmektedir. Buna binâen hadis ilminin temel amaçlarından biri, Hz. Peygamber'e ait olan metinlerin mânasını kavramayı sağlamaktır. Ne var ki, günümüze kadar bu doğrultuda ortaya konulan çalışmalar, hadisleri anlama ve yorumlamada esas alınacak bir usûl tespit edebilmiş değildir. Bu husustaki ihtilâflar, hadisleri anlama probleminin günümüze dek devam edegeldiğinin göstergesidir. Bu durum, *Hadisleri Anlama Sorunu* adlı kitabın yazarı Salih Kesgin'i konu üzerinde çalışmaya yönelten başlıca saik olmuştur. Doktora tezi olarak hazırladığı bu çalışmada Sayın Kesgin anlama probleminin mahiyeti, anlamayı etkileyen faktörler ve anlama sorununun hadislerin değerlendirilmesindeki tezahürleri üzerinde durmakta; ayrıca hadislerin hangi kriterler çerçevesinde anlaşılabilirliği ve üzerinde ittifak edilecek bir metodoloji inşa etmenin ne derece mümkün olduğu sorularına cevap aramaktadır. Çalışma, Meridyen Derneği 2013 Hadis ve Siret Araştırmaları Ödülü'ne layık görülmüştür.

Kitap giriş ve sonuç kısımları haricinde üç bölümden müteşekkildir. Giriş kısmında araştırmanın önemi, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde konunun teorik boyutu üzerinde durularak, çalışmada esas alınan kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Çok sayıda alt başlıktan oluşan ikinci bölümde anlama sorununun, hadislerin sıhhatinin tespiti aşamasındaki etkileri ele alınmıştır. Anlama farklılıklarının metnin aktarılma şekleinden, anlayandan veya yöntemden kaynaklandığı vurgulanarak; bu faktörlerin rivayetlerin tespitindeki tesiri incelenmiştir. Üçüncü bölümde anlama sorununun, hadislerin değerlendirilmesindeki etkileri mütalaa edilmiştir. Çalışmanın genel bir değerlendirmesinin yapıldığı sonuç kısmında ise, hadisleri anlama sorununun nasıl aşılabilirliği tartışılmıştır.

Eserin "Kavramsal ve Teorik Çerçeve" başlığını taşıyan birinci bölümünde yazar ilk olarak, hadis ve sünnet eksenli tartışmaların genelde hadislerin sübûtu ve anlaşılması sorunundan kaynaklandığı fikrinden hareketle, tespit ve değerlendirme kavramlarını irdelemiştir. Metnin kaynağına aidiyetinin belirlenmesini ifade eden tespit faaliyeti, bir metnin değer taşıyabilmesi ve hayatiyet kazanması için zorunludur. Değerlendirme ise metnin, anlayan

kişi tarafından çeşitli bağlamlarda kullanılmasıdır. Yazara göre rivayetlerin anlamlandırılmasında, metnin ne söylediği kadar anlayanın o metinden ne çıkardığı da önemlidir. Bu durum, anlayan ile metin arasındaki etkileşimi mercek altına almayı gerekli kılar. Bu doğrultuda yazar anlama faaliyetini bir süreç olarak ele alıp, söz konusu sürecin ön bilgi, ön anlama, anlama şeklinde üç aşamada gerçekleştiğine değinmiştir. Hususen ön anlama ve ön yargı kavramları üzerinde durarak, bunların hadislerin tespiti ve değerlendirilmesinde belirleyici olduğunu; dolayısıyla hadislerin anlaşılması hususundaki ihtilâfların esas kaynağı sayılabileceğini vurgulamıştır. Bu noktada yazarın temel tezi; gerek sıhhat incelemesinde gerekse değerlendirmede râvilerin ve musanniflerin düşünce dünyasının, içinde bulunduğu ortamın, zihnindeki soruların ve amacının en önemli etkenler olduğudur. Meselâ bir hadis metnine muhatap olan kimsenin, metne yüklediği anlama göre onun Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını kararlaştırmaksızın, senet değerlendirmesine geçmesinin mümkün olmadığı şeklindeki açıklama bu bağlamda dikkat çekicidir. Öte yandan verdiği örneklerden hareketle, râvisindeki kusur nedeniyle reddedilen hadislerde dahi esas hedefin râvi olmadığını, bilâkis hadisin reddine yol açan faktörün metne ilişkin ön bilgiler ve ön anlamalar olduğunu iddia eden yazar; bunu “metni aktarım üzerinden işlevsiz kılmak” diye tabir etmektedir. Zira râviler hakkında verilen hükümler, anlayanın yaklaşımına göre değişebilmekte ve bu yaklaşımı yine metnin kendisi tayin etmektedir.

“Hadis Rivayetlerinin Tespitinde Anlama Sorunu” başlıklı ikinci bölüm, kitabın en hacimli bölümüdür. Bu bölümde anlama farklılıklarının, bir rivayetin Hz. Peygamber'e aidiyetini saptamaya yönelik çalışmalarda hangi açılardan tesirlerinin bulunduğu meselesi ele alınmaktadır. Rivayetin sıhhatini belirleme işleminin, bu çalışmayı yapan âlimin şahsî kanaatlerinden, bilgi birikiminden ve anlam dünyasından bağımsız düşünülemediği ifade edilerek; metinle muhatap olan kişilerin farklı anlayışlara sahip olmasının, hadisin sıhhat durumu hakkında verilen hükümlerin de birbirinden farklı olması sonucuna yol açtığı vurgulanmaktadır. Söz konusu anlama farklılıkları metnin aktarım üslûbundan, anlayandan veya yöntemden kaynaklanabilmektedir. Zikredilen hususların her biri, bu bölümde ayrı alt başlıklar çerçevesinde tetkik edilmiştir. Ayrıca bölüm sonundaki “Değerlendirme” kısmında, elde edilen neticeler özetlenmiştir.

“Metnin Aktarım Üslûbundan Kaynaklanan Anlama Farklılıkları ve Rivayetlerin Tespitine Etkisi” başlığı altında, hadis metninin dolaylı veya dolaysız şekilde aktarılmasının, sıhhat hakkında verilecek hükmü büyük ölçüde etkilediğinden bahsedilmekte ve buna dair örnekler sunulmaktadır. Dolaysız aktarım, rivayetin bağlamı ve detaylarıyla birlikte nakledilmesi; dolaylı aktarım ise râvinin, rivayete konu olan söz ya da fiilden anladığı veya ihtiyaç duyduğu kadarını nakletmesidir. Aktarım üslûbu metnin yapısını ve anlamını

şekillendirdiği için, hadislerin tespitini de etkilemektedir. Zira dolaysız aktarımla olayın bütün ayrıntılarının verilmesi, rivayeti daha anlamlı kılmaktadır. Dolaylı aktarımda ise anlam, râvinin vurgu yapmak istediği noktaya göre farklı yönler kayabilmektedir. Yazar bahsi geçen durumun, hadislerin sıhhatini araştıran âlimlerin verdiği hükümleri belirleyen bir faktör olduğunu vurgulayarak, bu kanaatini örnek rivayetlerle desteklemektedir. Bu minvalde, benzer olay örgüsüne sahip olmakla birlikte bahsi geçen iki farklı aktarım şekliyle nakledilen bazı rivayetler incelendiğinde, bu metinlerdeki vurgu noktalarının birbirinden çok farklı olduğu görülmektedir. Bu husus, hadisleri anlamaya ve tespite yönelik çalışmalarda aktarım üslûbunun göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Eserin ikinci bölümü bünyesindeki bir diğer kısım, “Anlayan Kaynaklı Anlama Farklılıkları ve Rivayetlerin Tespitine Etkisi” başlığını taşımaktadır. Bu çerçevede, metne muhatap olan kimsenin metin karşısındaki duruşunun, rivayetin bağlayıcılık değerini belirleyen etkenlerden biri olduğu ana fikri işlenmiştir. Metinler arası okuma, metin içi okuma ve metin üstü/dışı okumanın rivayetlerin tespitindeki fonksiyonu bu kapsamda ayrı bölümler hâlinde tetkik edilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse metinler arası okuma, bir rivayetin başka rivayetlere başvurmak suretiyle değerlendirilmesi; metin içi okuma, metnin kendi içyapısından hareketle değerlendirilmesi; metin üstü/dışı okuma ise kişinin kendi zihin dünyasının rivayetin sıhhatinin tespitinde etkin olması anlamına gelmektedir.

Metinler arası okumanın rivayetlerin tespitindeki tesiri konusunu dört örnekle birlikte ele alan yazar; hadislerin sıhhati hakkında değerlendirme yapan âlimlerin, bildikleri farklı hadislere yani kendi ön bilgilerine başvurarak bir hükme vardıkları açıklamasında bulunmaktadır. Onun bu bölümde dile getirdiği genel kanaat; metnin anlamına dair önceden sahip olunan bilgilerin ve ön anlamının, rivayetin sıhhati hakkında olumsuz hüküm verilmesine sebep olduğu şeklindedir. Kendisinin örnekler üzerinden de ortaya koyduğuna göre; hadis münekkitleri, vâkıf oldukları farklı bir rivayete veya bilgiye ters düşmesi durumunda, senet değerlendirmesine geçmeksizin hadis hakkında olumsuz hüküm verebilmişlerdir. Dolayısıyla bu vakıa, bir hadisin sıhhatine dair birbirinden farklı kanaatlerin ortaya çıkmasının sebeplerindedir. Bahsi geçen neticeye yol açan sebeplerden bir diğeri ise metin içi okumadır. Metin içi okuma, hadiste geçen bilginin anlayan tarafından yorumlanması ve bu doğrultuda rivayetin sıhhati hakkında hüküm verilmesi olarak izah edilmektedir. Konunun üç örnekle birlikte tetkik edildiği bu kısımda, rivayetlerin sıhhatine dair farklı kanaatler ortaya çıkmasının sebeplerinden birinin de âlimlerin metni anlama ve yorumlama biçimi olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle, senetdeki râvilerle ilgili kanaatlerin ve hadisin sıhhat durumu hakkındaki hükümlerin; hadisin, anlayanın

anlam dünyasıyla uyumu ölçüsünde değişebildiği fikri son derece dikkat çekicidir. Rivayetlerin tespiti sürecine tesir eden bir başka unsur metin üstü/dışı algılardır. Zira râvilerle ilgili değerlendirmelerde veya hadisin sıhhatine dair hükümlerde, bu değerlendirmeleri yapan âlimlerin şahsî düşünceleri, zihin dünyaları ve tercihleri etkili olmaktadır. Öyle ki bazen mezhepsel bir görüşün desteklenmesi için hadisin senet veya metnindeki kusur görmezden gelinebilmekte, bazen de râvinin kimi görüşleri sebebiyle rivayet tenkit edilebilmektedir. Bu bağlamda Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) bazı kaynaklarda cerh edilirken diğer bazı kaynaklarda ta'dil edilmesi, en dikkat çekici örnek olarak sunulmuştur. Ayrıca mesele üç örnek rivayet üzerinden tetkik edilerek; hadise ilişkin metin üstü algıların, hadislerin sıhhatine dair hükümleri şekillendirdiği fikri pekiştirilmiştir.

Eserin ikinci bölümü bünyesindeki son alt başlık, "Yöntem Kaynaklı Anlama Farklılıkları ve Rivayetlerin Tespitine Etkisi" şeklindedir. Çok sayıda alt başlığı ihtiva eden bu kısımda senet ve metin tetkikinin benimsenmesi, aklın öncelenmesi ve irfânî bilginin öncelenmesi olmak üzere üç yöntem ele alınarak; bunların hadisleri anlama sorunundaki konumu incelenmektedir. Mezkûr yöntemlerden ilki daha ziyade hadis âlimleri tarafından uygulanmakta olup, klasik hadis usûlünün kaideleri doğrultusunda senet ve metin tetkiki yapılmasından ibarettir. Rivayetlerin değerlendirilmesinde aklı ön plana çıkaran ikinci yöntem, erken dönemde Mutezile, son dönemde ise yenilikçiler/modernistler tarafından benimsenmiştir. İrfânî bilginin esas alındığı son yöntemin ise sûfiler ve İmâmiyye Şîası nezdinde kabul gördüğü bilinmektedir. Yazar bu çerçevede genel olarak, hadise muhatap olan kişinin tespit faaliyetine başlamadan önce bir metodoloji benimsediğini ve hadisi bu tercihi doğrultusunda anlamlandırdığını; rivayetin sıhhatiyle ilgili anlama sorunlarının da buradan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Ayrıca hadisin tespiti işleminde hangi yöntemin kullanılacağıının, ön anlamalar sonucunda belirlendiğine dikkat çekmektedir.

Yöntem olarak senet ve metin tetkikini uygulama yaklaşımı, klasik hadis usûlü ilmini esas alan âlimlerce benimsenmiştir. Söz konusu sistemin gelişim sürecine kısaca değinen yazar, bu sistemde isnada büyük önem verildiğinin altını çizmekle birlikte; bu durumun metne ehemmiyet verilmediği anlamına gelmediğini kaydetmektedir. Nitekim hadis tenkidinde kimi zaman metni önceleyen âlimler de olmuştur. Mesela Buhârî'nin (ö. 256/870), naklettiği bir metin sebebiyle râviyi cerh etmesi bu anlamda câlib-i dikkattir. Hadislerin tespitinde farklı neticelerin ortaya çıkmasına sebebiyet veren yöntemlerden bir diğeri, aklın merkeze alınmasıdır. Her ne kadar bir hadisin Hz. Peygamber'e aidiyeti için akıselime aykırı olmaması şartı genel kabul görmekte ise de, burada bahis konusu edilen yöntem salt akılcılıktır. Kişinin sırf kendi akli çıkarımlarına dayanarak hadisi reddetmesinin önünü açan akılcılık, esasında sünneti işlevsiz hâle getiren bir sistem olduğundan ehl-i sünnete mensup hadis âlimlerince

eleştirilmiştir. Akılcı yaklaşımın temsilciliğini erken dönemde Mutezile, modern dönemde ise oryantalistler ve yenilikçiler yapmıştır. Yazar bu grupların her birinin konuyla ilgili temel görüş ve yaklaşımlarını örneklerle birlikte ve ayrı başlıklar altında tetkik etmektedir. Rivayetlerin tespitinde irfânî bilginin esas alınması meselesi ise Şîa'da ve tasavvufî düşüncede hâkim olan yaklaşımlar üzerinden incelenmektedir. Buna göre keşf, ilham ve rüya yoluyla elde edilen bilgilerin hadislerin sıhhatiyle ilgili değerlendirmelerde bir metot olarak benimsenmesi; hadisler hakkında verilen hükümlerin de farklı olmasına yol açmaktadır.

Eserin “Hadis Rivayetlerinin Değerlendirilmesinde Anlama Sorunu” başlıklı üçüncü bölümünde, metni anlama ve değerlendirme sürecinin; muhatabın zihniyetine, maksadına, anlayış tarzına göre nasıl değişkenlik gösterdiği incelenmektedir. Önceki bölümlerdekine benzer şekilde burada da yazarın temel iddiası, metne hayatîyet kazandıran esas unsur olan anlama ve değerlendirme faaliyetinin, ön anlama ve ön yargılardan bağımsız olamayacağıdır. Hadislerle ilgili anlama ve değerlendirme probleminin odağında, anlayanın metinle ilişkisi yer aldığından; bu bölümde öncelikle, bir metin olarak hadislerin mahiyeti mercek altına alınmıştır. Zira hadis metninin anlayan karşısındaki konumu, anlam inşası sürecine etki eden faktörlerin saptanması açısından önem arz etmektedir. Anlayan özne karşısında hadis metninin nesne konumunda olduğu düşünüldüğünde; anlama faaliyetinin, metnin ne dediğinden ziyade öznenin metinden ne anladığıyla alakalı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hadisi değerlendirirken onu kendi bağlamı içerisinde anlamlandırmak mümkün olduğu gibi, metni farklı bir noktaya çekerek anlamından uzaklaştırmak da mümkündür.

Yazara göre, kişiyi bu iki farklı tavırdan birine yönelten saik; ön anlama ve ön yargılara bağlı olarak ortaya çıkan amaçlardır. Söz konusu amaçlar ve bunların hadislerin değerlendirilmesindeki rolü ise yazar tarafından ayrıca tetkik edilmiştir. Bu çerçevede “Hadislerin İlmî Amaçlarla Değerlendirilmesi” adlı kısımda, bir onay mercii olarak hadislere duyulan ihtiyaçtan hareketle, İslâmî ilimlerin her birinde hadis rivayetlerinin farklı açılardan değerlendirildiğine özellikle dikkat çekilmiştir. Fıkıh, tasavvuf, kelam, tefsir ve tarih ilimlerinde; bir bilgi kaynağı olarak hadis metinlerinin ne şekilde değerlendirildiği, örnek rivayetler eşliğinde incelenmiştir. Neticede hadis metinlerine dair değerlendirmelerin, farklı ilmî kaygılara bağlı olarak teşekkül ettiği tespitinde bulunulmuştur. Akabinde gelen “Hadislerin Meşrulaştırma Amacıyla Değerlendirilmesi” başlıklı kısım, modern dönemin meseleleri bağlamında hadis metinlerinin nasıl değerlendirildiği meselesine tahsis edilmiştir. Bu meyanda XX. yüzyılın popüler akımları olan sosyalizm, komünizm, demokrasi ve milliyetçilik etrafındaki tartışmalarda hadislerin ne şekilde kullanıldığı sorusuna cevap aranmıştır. Bahsi geçen düşünce ve ideolojilerin savunuculuğunu yapan çok sayıda aydın ve yazarın, görüşlerine meşruiyet kazandırmak adına hadis metinlerinden de yararlandığına; bir

diğer deyişle hadisleri istismar ettiğine dair birçok örnek sunulmuştur. Böylece rivayetin ne dediği kadar, onun hangi bağlamda ve hangi perspektifle sunulduğunun da önem arz ettiği ortaya konulmuştur. Yazara göre bütün bunlar, rivayetlerin değerlendirilmesi probleminde anlayan öznenin etkisinin ne derece büyük olduğunun açık göstergesidir. Nitekim üçüncü bölümün sonundaki “Değerlendirme” kısmında da aynı hususun altı çizilmiş, rivayetlerin anlaşılması ve değerlendirilmesi sürecinde en etken unsurların, anlayan ile onun ön anlama ve ön yargıları olduğu bir kez daha beyan edilmiştir.

Çalışma boyunca ortaya koyduğu kanaatleri kitabın “Genel Değerlendirme ve Sonuç” bölümünde özetleyen yazar; hadislerin tespitinde ve değerlendirilmesinde karşılaşılan anlama sorununun, metodoloji sorunu olmanın ötesinde anlayanın kendini hadisler karşısında nasıl konumlandığıyla ilgili bir sorun olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Zengin bir kaynakçadan istifadeyle kaleme alınan *Hadisleri Anlama Sorunu*, esasında hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda bir usûl önerebilmiş değildir. Mamafih kitabın, hadislerin anlaşılması probleminin kökenine dikkat çekmesi hasebiyle, bu meselenin çözümüne yönelik çabalara bir katkı mahiyetinde olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan eser dil ve anlatım açısından incelendiğinde; metnin birçok yerinde hadis ilmine ait kavramlarla ifade edilmesi mümkün mânaların farklı tabirlerle ifade edilmesi ve hadis ilmi sahasındaki çalışmalarda pek rastlanmayan birtakım lafızların sıklıkla kullanılması, eserin acıcılığını ortadan kaldıran hususlar olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda kitapta sıkça geçen ‘zihni duruş, dilemma, anlam havuzu, anlam ağı, metnin öz yuvası, anlama edimi, akli duruş, zihni algı’ ve benzeri ifadeler en bariz örneklerdir. Ayrıca ‘eşliğinde’ kelimesinin, çalışma boyunca yazar tarafından gereğinden fazla tekrarlanmış olması da dikkatlerden kaçmayan bir husustur. Bununla birlikte eser, bu sahada çalışma yapacak araştırmacılar için yol gösterici olabilecek niteliktedir.

Ayşe Nur Yamanus

(Arş. Gör., Yalova Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı)